

Ганна Волкотруб

ЖИТТЯ ТА ТВОРЧІСТЬ П. В. КЛИМЕНКА

У ПРАЦЯХ УКРАЇНСЬКИХ ТА ЗАРУБІЖНИХ ДОСЛІДНИКІВ

Життєпис талановитого українського вченого-історика - дослідника соціально-економічної історії України XVII-XIX ст., джерелознавця, архівознавця, організатора архівної справи періоду УНР під проводом Директорії Пилипа Васильовича Клименка та його творчий доробок досі не були предметом спеціального дослідження. Водночас окремі згадки про діяльність вченого та її оцінку знаходимо у літературі, присвяченій питанням: 1) організації архівної справи у 1920-1939-х рр.; розроблення теоретичних і практичних засад; діяльності представників державних пам'яткоохоронних інституцій; 2) історії ВУАН у 1924-1930 рр.; 3) діяльності археографічних комісій ВУАН (1930-1933) і ЦАУ УСРР (1929-1931) та аналізу творчого доробку її членів. Ці публікації можна умовно назвати працями загального характеру.

В українській історіографії радянського періоду 1925-1950 рр. відомостей про Пилипа Васильовича Клименка знаходимо зовсім мало, що зумовлено його участю в 1925-1930 рр. у діяльності Науково-дослідної кафедри історії України, створеної та очолюваної акад. М. С. Грушевським, кваліфікованого як "буржуазний націоналіст". До того ж, переважна більшість вчених, яких згуртував навколо себе М. С. Грушевський, наприкінці 1920-1930-х рр. зазнали репресій і їх імена та творчість багато років свідомо замовчувались. Такої ж участі зазнав і П. В. Клименко. Перші дослідження про інституції ВУАН та вчених, які працювали на її теренах, з'явилися у середині 1950-х років за кордоном. Це праці українських істориків Н. Д. Полонської-Василенко, О. П. Оглоблина, Б. Д. Крупницького, які проживали на еміграції. Оскільки праці не опирались на солідну джерельну базу, а переважно ґрунтувались на споминах авторів, вони носять дещо суб'єктивний характер та хибують на неточності.

У таких працях містяться відомості про вченого, наводяться списки його праць. Так, наприклад, у нарисі історії Української академії наук Н. Д. Полонської-Василенко знаходимо відомості, що у 1926 р. вийшло друком 11 праць П.В.Клименка², а 1929 р. вийшла праця "Цехи на Україні"³.

Про викладацьку роботу П. В. Клименка знаходимо відомості, що 1925 р. науково-дослідна кафедра мала аспірантів, яким викладали спеціальні курси П. А. Тутковський, П. В. Клименко, В. І. Щербина⁴ та 1928 р. "провадив курси для аспірантів: П. В. Клименко - з методики історії"⁵. Ім'я вченого згадується також у реєстрі репресованих співробітників⁶. Про репресивні міри щодо П. В. Клименка свідчить ще одна фраза Н. Полонської - Василенко: "Загинув також, обвинувачений у шпіонажі на користь Литви П. В. Клименко, відомий історик Литви, що мав зв'язки з литовським університетом"⁷.

У розділі, присвяченому дискредитації вчених⁸ Н. Д. Полонська-Василенко, не називаючи прізвища, а тільки ім'я і по батькові, приводить факт "цькування та торпедування роботи М. С. Грушевського ... на науковому ґрунті" у 1930-1933-х рр.: "...під час обговорення наукового пляну однієї з комісій Історичних Установ, коли всі співробітники навипередки "критикували" наукову діяльність М. С. Грушевського, один із найстарших стажем співробітників, але автор нечислених праць, закинув М. С. Грушевському: чому він писав свою "Історію України-Руси" за таким, а не іншим планом". На це М. С. Грушевський з усмішкою відповів: коли будете такий твір писати ви, Пилипе Васильовичу, то додержуйтесь вашого пляну, а я буду писати за своїм"⁹.

У розділі "Нарис історіографії України" монографії з історії України¹⁰ Н. Полонська-Василенко, описуючи створення М. Грушевським "історичних установ", зазначає, що в них працювало близько 100 осіб, одні як постійні штатні співробітники, інші - як нештатні. Серед штатних були проф. О. Ю. Гермайзе, О. С. Грушевський, П. В. Клименко, В. Ю. Данилевич, В. І. Щербина, К. О. Лазаревська та ін.

Плідна праця цих установ була обірвана у 1930 р., "коли почалося нищення культурних установ. Першим кроком у цьому напрямі був процес СВУ, який позбавив Українську

Академію Наук значного числа її співробітників, з академіками С. О. Єфремовим та М. Є. Слабченком на чолі"¹¹.

У складеній Н. Полонською-Василенко таблиці "Школа істориків України В. Антоновича", Клименко Пилип Васильович означений як представник другого покоління школи істориків України, учень М. В. Довнар-Запольського. У довідці неточно подано дати народження (1880, насправді 1887) та заслання (1936, насправді 1938). Тут же зазначений Дубровський Василь Васильович (1897-1966), професор Харківського університету, співробітник УАН, член УВАН - історик третього покоління, учень П. В. Клименка¹².

Згадується ім'я П. В. Клименка у монографії сучасника вченого, історика й громадського діяча Олександра Оглоблина "Українська історіографія. 1917-1956"¹³, видана 1957 р. англійською мовою у Нью-Йорку та 2003 р. - українською у Києві (підготовлено до друку І. Вербою, О. Юрковою)¹⁴.

У монографії О. Оглоблин серед українських істориків представляє Пилипа Клименка, який співпрацював з Науково-дослідною кафедрою М. Грушевського, як учня М. Довнар-Запольського¹⁵, подає стислу довідку, вказуючи рік народження 1880 (насправді - 1887), не зазначає посад та місць роботи, крім одного - "професор Кам'янець-Подільського університету", окреслює лише один з напрямків наукової роботи історика: "працював над проблемами соціально-економічної історії України сімнадцятого-дев'ятнадцятого століття і, зокрема, продовжував вивчення історії цехів на Правобережній Україні"¹⁶, подає перелік лише чотирьох праць П. Клименка, причому, називаючи монографію "Цехи на Україні", не зазначає, що це лише перша частина - "Суспільно-правні елементи цехової організації". Ще раз згадує ім'я Пилипа Васильовича серед імен українських істориків, які зазнали переслідувань за радянської влади¹⁷. Ці ж самі відомості знаходимо і в інших працях О. П. Оглоблина¹⁸.

В історіографічному огляді Б. Д. Крупницького¹⁹, який вийшов після його смерті - 1957 р. - Науково-дослідну кафедру історії України М. С. Грушевського виділено серед інших наукових установ ВУАН як "особливий", серед праць інших істориків подано перелік праць П. В. Клименка.

В Україні перша стаття про вченого з'явилась 1967 р. в "Українському історичному журналі" у рубриці "Наш календар". Це стаття О. С. Компан і М. З. Суслопарова, присвячена 80-річчю з дня народження П. В. Клименка²⁰. Один із авторів - М. З. Суслопаров близько знав Пилипа Васильовича, разом з ним працював над "Цеховою книгою Кам'янець-Подільського кушнірського цеху 1702-1779 рр.". Рукою М. Суслопарова під наглядом Пилипа Васильовича зроблено копію цехової книги, опис її фізичного стану та складений іменний покажчик до неї. Ця книга залишилась невиданою і зберігається в особовому фонді П. В. Клименка в Інституті архівознавства. Як видно з листа, датованого 1965 р., М. Суслопарова до Олени Станіславівни Компан, який зберігається там же, М. Суслопаров підтримував зв'язки з П. Клименком до останніх днів життя. У листі зазначається, що Пилип Васильович останні роки свого життя цехами не займався. "Мені відомо, - пише М. Суслопаров, - що він написав рецензію на книгу К. Пажитнова "Проблема ремесленних цехов в законодательстве русского абсолютизма", крім того, писав роботу про історію мистецтва"²¹. Названа рецензія, датована 1953-1954 рр., та листування з журналом "Вопросы истории" стосовно її публікації теж відклалися в особовому фонді.

Автори статті представили бібліографію наукових праць вченого та висловили думку, що П. В. Клименку наукова громадськість "завдячує виданням та збереженням ряду цінних документів з історії українських ремесел, міст і освіти на Україні"²². Серед таких документів - видана 1932 р. "Цехова книга бондарів, стельмахів, колодіїв, столярів міста Кам'янця-Подільського від 1601 до 1803 рр."²³.

Вшановуючи світлу пам'ять вченого, автори більшу частину статті присвячують описанню цінного історичного документа - "Цехової книги Кам'янець-Подільського кушнірського

цеху 1702-1779 рр.", копія якої разом з іншими документами Пилипа Васильовича зберігалась на той час у рукописному відділі Інституту історії АН УРСР. Детально описуючи розділи книги, автори статті відмічають, що відомості, які містить книга кушнірів, ще раз "підтверджують думку про велику роль Кам'янця-Подільського в процесі підготовки на Україні ремісничих кадрів" та допомагають краще зрозуміти соціально-економічні умови життя на Україні XVIII ст.²⁴

Оскільки стаття вийшла 1967 р., автори статті обходять мовчанням трагічні обставини життя вченого, подаючи дуже короткі відомості про його життя, а також дещо неточно називають факультет Університету св. Володимира, який закінчив П. Клименко (філологічний, насправді - історичне відділення історико-філологічного факультету). Закінчують О. С. Компан і М. З. Суслопаров свою статтю словами: "...життя, віддане науці, не може піти в забуття"²⁵.

"Цінним надбанням радянської історичної науки" у 1920-х роках називають праці молодих вчених НДКІУ, серед них і П. В. Клименка, історики А. В. Санцевич і В. Г. Сарбей у нарисі, вміщеному у двотомній "Історії Академії наук Української РСР"²⁶. Щоправда, автори зараховують названих ними істориків до Інституту червоної професури.

Згадано про вагомий внесок в історичну науку у 1920-і рр. П. В. Клименка також у історіографічному нарисі В. А. Дядиченка, Ф. С. Лося і В. Г. Сарбея "Розвиток історичної науки в Українській РСР", який вийшов у 1970 р.²⁷

Грунтовний археографічний аналіз виданої П. Клименком 1932 р. "Цехової книги бондарів, стельмахів, колодіїв, столярів Кам'янця-Подільського від 1601 до 1803 рр." подає Ковальський М. П., характеризує радянські археографічні публікації з історії України XVI - I пол. XVII ст.²⁸

1985 р., завдяки зусиллям С. І. Білоконя, вийшов біобібліографічний покажчик праць Н. Ю. Мірзи-Авак'янц і П. В. Клименка, оригінально вміщений у програму вечора, присвяченого історії київського міського транспорту²⁹. Такі вечори проводила Київська міська організація Українського товариства охорони пам'яток історії і культури разом з музеями та товариствами любителів книги. Бібліографічний список праць П. В. Клименка, укладений М. З. Суслопаровим, складає 38 праць. Цілком зрозуміло, що у біографічних довідках немає ні слова про те, що ці вчені були свого часу репресовані.

Початок 1990-х рр. ознаменувався виходом збірників та монографічних досліджень, присвячених не досліджуваним раніше темам.

1991 р. виходить збірник "Репресоване краєзнавство"³⁰, у якому знаходимо кілька згадок про вченого. Так, у статті П. Т. Тронька "Приреченість школи Грушевського (М. С. Грушевський)" зазначається, що у першому півріччі 1925 р. склад науково-дослідної кафедри, очолюваної М. С. Грушевським, був в основному укомплектований і розпочав роботу. Окрім самого М. С. Грушевського, на кафедрі працювали В. І. Щербина, В. Ю. Данилевич, П. В. Клименко, О. С. Грушевський, Й. Ю. Гермайзе³¹.

О. М. Завальнюк і М. Б. Петров у статті "Винним себе визнав ... (В. О. Геринович)", описуючи період роботи В. О. Гериновича в Інституті народної освіти в Кам'янці-Подільському, зазначають, що після проведення "чистки" з інституту були звільнені професори і доценти: Сташевський, Драй-Хмара, Клименко, Грінченко, Федоров³².

Про діяльність П. В. Клименка в ВУАН згадується також у монографії В. М. Заруби "Постаті"³³. У розділі, присвяченому академіку М. С. Грушевському та розгрому і знищенню київської школи істориків, створеної ним, М. Заруба, відзначаючи "кадрове багатство київської школи М. Грушевського", серед співробітників, заслужених діячів української науки називає також П. Клименка³⁴.

Описуючи життя і творчість академіка Михайла Єлисейовича Слабченка, В. Заруба на підставі матеріалів журналу "Україна" та щоденника М. Є. Слабченка робить висновок, що між М. С. Грушевським та М. Є. Слабченком були непрості відносини. "Михайло Сергійович пильнував за науковими працями одеського історика і підшукував для них прискіпливих рецензентів. Зі свого боку М. Слабченко не випускав з поля зору жодного із

співробітників Грушевського, як і самого академіка". Як приклад, подає дослідник кілька витягів з "Щоденника" М. Слабченка за 1927 р., один з яких стосується П. Клименка: "2 січня. ... Сьогодні прочитав 7-й том "Записок УАН". Особливо звернув увагу на статті Клименка. Клименко мучительно думає й не вміє виражати своїх думок, наче косноязычний. Зате апломб такий, що навіть дурник О. Грушевський його не має. Ой, прошморгаю його так, що тошно йому буде!"³⁵. Відзначимо суб'єктивно-особистий характер цієї оцінки. Можливо, це була реакція на рецензію П. Клименка на працю М. Слабченка "Организация хозяйства Украины от Хмельницыны до Мировой войны. Ч. I. Хозяйство Гетьманщины в XVII-XVIII вв. Т. 4. Состав и управление государственным хозяйством Гетьманщины в XVII-XVIII вв." - Николаев: ГИУ, 1925. - 330 с., надруковану в Записках ІФВ УАН, кн. 7/8 за 1926 р., а можливо, на аналіз інших праць, які подавав П. В. Клименко у своїх розвідках. Як зазначає В. М. Заруба, М. Є. Слабченко мав непростий характер і був дуже амбітний, тому болісно реагував на будь-яку критику, чому сприяли ще й всілякі інтриги, що плелися навколо М. С. Грушевського та М. Є. Слабченка.

Незважаючи на таке ставлення до П. Клименка, М. Слабченко 1929 р. у листі до Багалія, виступаючи з пропозицією скликати у Харкові Всеукраїнський з'їзд істориків-марксистів, серед учасників із Києва називає Клименка, Оглобліна, Гермайзе, причому секретарем Президії пропонує Клименка.

В. М. Заруба акцентує увагу, що М. Є. Слабченко називає істориками-марксистами тих вчених, кого пізніша " ...советська марксистсько-ленінська історіографія однозначно і цинічно окрестила буржуазно-націоналістичними істориками"³⁶.

Ще раз зустрічається у монографії згадка про П. В. Клименка у розділі про професора Антона Степановича Синявського. В. М. Заруба наводить лист А. С. Синявського до Д. І. Яворницького (квітень 1924 р.), в якому перший просить обрати на будь-яку кафедру у Катеринославі В. О. Біднова, який хоче повернутися з еміграції, і при цьому так описує становище у наукових установах Києва: "Тут, в Києві, так все обсажено, що навіть Клименко, Клепатський й інші сидять без праці - професори, що залишились без катедр після ліквідації університету в Кам'янці-Под[ільському]"³⁷.

У ґрунтовному дослідженні П. С. Соханя, В. І. Ульяновського, С. М. Кіржаєва "М. С. Грушевський і Academia. Ідея, змагання, діяльність"³⁸ ім'я П. В. Клименка згадується неодноразово.

Автори зазначають, що першим результатом переговорів М. С. Грушевського з Укрголовнаукою була постанова від 24 жовтня 1924 р., згідно з якою "...науково-дослідна кафедра Грушевського закріплювалася при ВУАН і мала три секції: одна з яких - соціологічного обґрунтування історії і методології (керівничий - О. Ю. Гермайзе, член - проф. П. О. Клименко)"³⁹.

У листопаді 1927 р. М. С. Грушевський без відома кафедри перевів на утримання дійсних членів кафедри Ф. Савченка та К. Грушевську. Аналізуючи на підставі раніше невідомих архівних документів та щоденника С. О. Єфремова конфлікт у ВУАН між М. С. Грушевським та С. О. Єфремовим, автори констатують, що проти цього переведення виступили Президія та члени кафедри В. Ю. Данилевич, П. Клименко, О. Баранович, М. Ткаченко та Л. Окиншевич, які подали заяву, що переведення відбулось без їх відома. На Спільному зібранні 12 грудня 1927 р. "самоуправство" Грушевського більшістю було засуджене⁴⁰.

Про роботу кафедри з підготовки наукових кадрів маємо відомості, що 1924/25 рр. П. Клименко читав курс з методології історії, а 1927/28 рр. - методологію та архівознавство⁴¹.

У довідковій літературі 1930-2004 рр. зустрічаємо надзвичайно коротку, до того ж неточну статтю про П. В. Клименка у 3-му томі 10-ти томної "Енциклопедії українознавства", виданої у Львові 1994 р.⁴² У статті подані лише три опубліковані праці вченого: "Западно-русские цехи XVI-XVIII вв." (рік видання - 1911, насправді - 1914), "Цехи на Україні" (1929), (не зазначено, що це лише перший том монографії - "Суспільно-правні елементи цехової організації"), "Місто й територія на Україні за Гетьманщини"

(ЗІФ ВУАН, 1926). Крім того, подано невірно дату народження (1880, насправді - 1887) та рік заслання (1936, насправді - 1938).

На особливе наголошення заслуговує документальний біографічний нарис "Український історик Пилип Клименко (1887-1955)"⁴³ київського дослідника Івана Дивного, який першим ґрунтовно, на підставі архівних документів, дослідив життєвий та творчий шлях історика.

Як констатує сам дослідник, "спроба вперше створити документальну біографію П. В. Клименка має особливості об'єктивного і суб'єктивного характеру"⁴⁴, оскільки коло літератури про вченого дуже незначне і практично вичерпується статтею О. С. Компан і М. З. Суслопарова⁴⁵ та "низкою суперечливих матеріалів у закордонних українознавчих енциклопедіях".

Обмаль відомостей у друкованих виданнях змусили І. Дивного провести досить широкі розшуки в архівах, які увінчались знахідками і дали змогу дослідникові крок за кроком простежити життєвий та творчий шлях вченого, з'ясувати обставини його життя кам'янець-подільського та київського періодів. З жалем лише констатує дослідник, що йому не вдалося встановити родовід Клименків через відсутність метричних документів, що стосувалися б цієї родини та з'ясувати загадкові обставини смерті вченого і висловлює впевненість, що "...з часом вдасться документально підтвердити ці відомості і остаточно встановити істину"⁴⁶.

Російський вчений С. Михальченко у монографії, присвяченій київській школі істориків В. Б. Антоновича, М. В. Довнар-Запольського та їх учням⁴⁷, її ролі і значенні в російській історіографії, називає учнів М. В. Довнар-Запольського А. М. Гневушева, П. В. Клименка, Б. Г. Курца, П. П. Смирнова, Є. Д. Сташевського, Н. Ф. Яницького та ін. третім поколінням київської школи істориків, чия активна діяльність припадає на 1910-1920-і роки, зазначаючи, що еміграція багатьох з них, зміна системи вищої освіти в 1920-х роках і репресії проти вчених старої формації привели до розпаду і ліквідації цієї школи⁴⁸.

Третій розділ монографії присвячений організаційній діяльності школи методології та історичних поглядів учнів школи М. В. Довнар-Запольського. Тематика занять членів Історико-етнографічного гуртка, створеного за ініціативи проф. М. В. Довнар-Запольського 1903 р. в Університеті св. Володимира, була досить різноманітною: методологія історії, історіографія, рецензії на історичні праці, звіти студентів про відрядження до архівів. Однак, на думку С. Михальченка, помітними були два напрямки у роботі гуртка, "легко объясняемых основными научными интересами руководителя - это экономическая история Московского государства XVI-XVII вв. (прежде всего изучение хозяйства отдельных территорий по писцовым книгам) и история ВКЛ и, в меньшей степени Украины (Малороссии)"⁴⁹. С. Михальченко зазначає, що Пилип Клименко працював над дослідженням Великого Князівства Литовського. Слід відмітити, що така тема була запропонована керівником на початку заняття у гуртку. Згодом Пилип Клименко почав займатися історією українських цехів.

С. Михальченко зауважує, що методологія творів учнів М. В. Довнар-Запольського практично співпадала з методологічними установками праць вчителя, а оскільки його основні роботи вийшли у 1910-х роках, коли М. В. Довнар-Запольський остаточно перейшов на позиції економізму, стає зрозумілим і інтерес до економізму його учнів. Але, констатує С. Михальченко, як показали проведені ним дослідження конкретно-історичних праць учнів М. В. Довнар-Запольського, їх економізм "...не выходил за рамки позитивистской парадигмы и соседствовал с теорией фактов"⁵⁰.

Аналізуючи працю П. В. Клименка "Западно-русские цехи XVI-XVII ст.", С. Михальченко зазначає, що у ній був підданий критиці близький М. В. Довнар-Запольському генетичний метод дослідження, при цьому визнавалась важливість для історика вивчення явища у розвитку, а не в статистичному стані. Однак, стан джерел, за якими П. Клименко досліджував цехи, на думку С. Михальченка, не дозволив йому самому провести

дослідження цехів у розвитку, він показав, в основному, вже сформовану цехову структуру.

У монографії С. Михальченко подає біографічні довідки представників двох київських шкіл, в тому числі П. В. Клименка. Довідка дуже неповна, весь життєвий шлях з 1917 р. до арешту в кінці 1930-х рр. поданий фразою: "После 1917 г. преподавал в вузах Киева и Каменца-Подольского", а науковий спадок - фразою: "Основным его трудом осталась медальная работа "Западно-русские цехи XVI-XVII вв. " (Киев, 1984). (См. также его статью "Из истории финансового строя города Дубно" // ЮС. - С. 275-300)⁵¹.

У монографії О. Юркової, присвяченій одній з інституцій Історичних установ М. С. Грушевського - Науково-дослідній кафедрі історії України у Києві⁵², діяльності одного з її дійсних членів - П. В. Клименку відведено чимало місця.

О. Юркова подає детальні відомості про діяльність П. В. Клименка на посаді керівника Кам'янець-Подільської кафедри, обставини його звільнення і залучення до співробітництва в НДКІУ. У квітні 1925 р. "...було ухвалено вважати науковця бажаним для праці даної установи"⁵³.

Розглядаючи питання кадрового забезпечення кафедри, О. Юркова зазначає, що на початку 1927 р. НДКІУ мала у штаті трьох керівників секціями (М. С. Грушевський, О. С. Грушевський, О. Ю. Гермайзе), три дійсних члена (В. Ю. Данилевич, П. В. Клименко, В. І. Щербина), три наукових співробітника (В. О. Баранович, К. М. Грушевська, Ф. Я. Савченко) та архіваріуса і бібліотекаря (М. А. Жуковська)⁵⁴.

Розповідаючи про випадок "самоуправства" М. С. Грушевського стосовно призначення без промоцій нових дійсних членів кафедри К. М. Грушевської та Ф. Я. Савченка, що стався у жовтні - грудні 1927 р., О. Юркова називає П. В. Клименка, який разом з В. Ю. Данилевичем виступили проти призначення нових дійсних членів і наукових співробітників без апробації кафедри, а також в числі інших дійсних членів, наукових співробітників і аспірантів подав заяву до президії Академії наук, що переведення К. М. Грушевської та Ф. Я. Савченка на дійсних членів відбулось без їх відома⁵⁵.

Надзвичайно цінними для української історіографії є подані О. Юрковою життєписи тих співробітників НДКІУ, "...про кого в історичній літературі ще немає ґрунтовних студій". Серед них - П. В. Клименка. Щоправда, посилаючись на те, що про вченого з'явилась серйозна студія І. Дивного, О. Юркова охоплює тільки київський період життя і діяльності П. В. Клименка, його арешт, заслання та останні роки життя⁵⁶.

У додатках до монографії (2, 3, 4, 5, 6) подано короткі біографічні дані П. В. Клименка, зазначено, що він був дійсним членом кафедри з 1925 по 1930 рр., був керівником аспірантів К. Є. Антиповича, В. Я. Камінського, М. Ф. Карачківського, Л. В. Миловидова, брав участь у роботі Археографічної комісії ВУАН⁵⁷, а також подано бібліографію праць вченого⁵⁸.

Розглядаючи бібліографію робіт співробітників НДКІУ з питань соціально - економічних процесів в Україні XVII - поч. XX ст. О. Юркова розповідає про студії П. В. Клименка над історією українських міст та цехів XVI-XVII ст. та застосування ним статистичного методу при розробці цих тем, а також про дослідження ним українських риториків, шрифтів та екслібрисів⁵⁹.

Багато уваги у монографії приділено науково-виховній роботі кафедри. Вже наприкінці 1924 р., ще не будучи дійсним членом кафедри, П. В. Клименко читав аспірантам та "кандидатам на аспіранти вступний курс з методології історії"⁶⁰, а у 1928 р. - з архівознавства та методології історії⁶¹.

Оповідає також дослідниця і про ініціативу П. В. Клименка щодо створення при кафедрі секцій історіографії, архівознавства та джерелознавства, з якою він виступив у вересні 1925 р. та складення вченим ґрунтовної програми з архівознавства для аспірантів⁶².

Роблячи спробу визначитись з іменами істориків київської школи М. С. Грушевського, О. Юркова називає М. Ф. Карачківського, який у 1923-1924 рр. відбував аспірантський стаж у Кам'янець-Подільській науковій кафедрі народного господарства та культури Поділля і

під керівництвом П. В. Клименка написав розвідку про Кам'янець - Подільські цехи ХІХ ст. Восени 1925 р. його було зараховано аспірантом НДКІУ, де він знову ж таки під керівництвом П. В. Клименка став опрацьовувати тему з історії київських цехів⁶³. П. В. Клименко керував також роботою Л. В. Миловидова, який вивчав історію освіти на Чернігівщині⁶⁴.

З монографії київського вченого І. Верби про Олександра Оглоблина⁶⁵. дізнаємось про те, що П. В. Клименко був формальним керівником аспірантів К. Є. Антиповича, Д. Є. Бованенка, І. І. Кравченка, В. Я. Камінського - учнів О. П. Оглоблина, який вирішив відкрити їм дорогу в науковий світ через кафедру М. С. Грушевського. На думку дослідника, М. С. Грушевський "...успішав безперспективність керування ними, бо від початку було цілком ясно, що прийшли вони до нього задля іншої, не тільки наукової праці, тому й перевірив їх до дійсного члена кафедри П. В. Клименка. Зразу ж кидалося в очі, що Пилип Васильович є тільки формальним керівником, тоді як справжнім залишився Олександр Петрович. Зрештою, цього не приховував і О. П. Оглоблин"⁶⁶.

Описуючи створення Комісії для виучування соціально-економічної історії України ХVІІІ-ХІХ ст. в зв'язку з історією революційної боротьби (КВСЕІУ), яка "...постала на згарищах знищених Історичних установ ВУАН М. С. Грушевського", дослідник серед інших "талановитих й працелюбних істориків, часто-густо підфарбованих марксизмом", які у різні роки співробітничали з комісією, називає і Пилипа Васильовича⁶⁷.

Відомості про діяльність Історико-етнографічного гуртка під керівництвом М. В. Довнар - Запольського знаходимо у монографії київського історика І. Верби "Життя і творчість Н. Д. Полонської-Василенко (1884-1973)"⁶⁸. Серед випускників Паризького, Берлінського і Київського університетів, яких М. В. Довнар-Запольському вдалося залучити до роботи гуртка, автор монографії називає "... провідних і авторитетних в майбутньому, а тоді ще молодих вчених П. П. Смирнова, Б. Г. Курца, П. В. Клименка, Ф. Л. Ернста, Є. Д. Сташевського"⁶⁹.

Описуючи діяльність Комісії для виучування соціально-економічної історії України (КВСЕІУ) ХVІІІ-ХІХ ст., заснованої 1929 р. при кафедрі історії України акад. Д. І. Багалія з метою вивчення соціально-економічної історії України ХVІІІ-ХІХ ст., переважно правобережної її частини, Гетьманщини, Запоріжжя, та революційних рухів в Україні, зокрема, історії польських повстань 1831-1863 рр., І. Верба серед нештатних співробітників і рядових працівників, серед яких було й багато "професорів високих шкіл", називає П. В. Клименка⁷⁰.

П. В. Клименко також брав участь у підготовці до видання історико-джерельних творів академіка Д. І. Багалія, які за ініціативи Н. Д. Полонської-Василенко та О. П. Оглоблина (1933 р.) було вирішено видати з метою вшанування пам'яті академіка⁷¹.

Для осмислення внеску П. В. Клименка у вивчення історії Литви має значення розвідка Зигмантаса Кяупи "Зв'язки Історичного товариства Литви (1929-1940) і українських істориків"⁷².

У статті подано один з фрагментів співробітництва литовського історика Аугустинаса Янулайтіса з П. В. Клименком стосовно праці останнього про документи Міндовга. Це співробітництво почалося ще 1929 р., коли А. Янулайтіс прочитав в "Altpreussische Forschungen" статтю П. В. Клименка "Грамоти Міндовга Ливонському Ордену", яка йому дуже сподобалась, і запропонував українському вченому продовжити дослідження епохи Міндовга, з тим, щоб надрукувати монографію у збірнику товариства "Praeitis" ("Минуле"). Пилип Васильович погодився і негайно взявся до роботи.

У своїй розвідці З. Кяупа на підставі листування двох істориків детально описує всі етапи роботи над монографією, труднощі приватного та політичного життя, причому більше торкається політичних обставин у Литві і жодним словом (можливо через відсутність необхідної інформації) не згадує, що П. В. Клименко 1938 р. був репресований і вийшов на волю в листопаді 1943 р. Лише пише, що після війни листування П. В. Клименка і А. Янулайтіса відновилося. Але книга, переклад і набір якої ще перед війною був готовий,

так і не вийшла через різні обставини. "Умови для завершення цієї справи були вкрай незадовільні. Сталінський режим на вивчення древньої історії в Литві дивився негативно"⁷³.

Щодо П. В. Клименка, це стосувалось, на жаль, не лише його праць з історії Литви. Як репресований, він зовсім не мав змоги публікувати свої праці, і не мало значення, чи то були історичні розвідки, чи рецензії на праці інших істориків, відповіді з редакцій були дуже коректні, але завжди з відмовою публікувати. Про це свідчить його листування з кількома редакціями газет і журналів, яке зберігається у його особовому фонді.

З. Кяупа зауважує, що майже повністю текст роботи П. В. Клименка про риси суспільного ладу Литви XIII ст. епохи Міндаугаса у перекладі литовською мовою зберігся у Рукописному відділі Бібліотеки Академії наук Литви. Оригіналу праці П. В. Клименка, яка пересилалась А. Янулайтісу у вигляді машинопису українською мовою, автором статті в архівосховищах Литви не виявлено. Зазначимо, що не збереглась вона і в особовому фонді П. В. Клименка в Інституті архівознавства.

Автор статті констатує, що стан зв'язків істориків Литви і України змушує бажати кращого і висловлює надію, що хоч два сюжети (другий - про співпрацю А. Янулайтіса з Іллею Борщакком з приводу роботи "Украина, Литва и французская дипломатия в 1648-1657 годах (по неизданным документам)") співробітництва українських і литовських істориків у період між двома світовими війнами завершилися без успіху, "...увага до таких зв'язків минулого зіграє роль каталізатора для сучасного покоління істориків"⁷⁴.

Принагідно зазначимо, що в особовому фонді П. В. Клименка також збереглися листи А. Янулайтіса та чернетки листів П. В. Клименка з приводу вище зазначеної роботи.

О. Ясь у статті "Державницький напрям української історіографії та його інтелектуальна спадщина"⁷⁵ торкається рецензії П. Клименка на книгу В. Липинського "Історичні студії та монографії. Т. 3. Україна на переломі 1657-1659: Замітки до історії українського державного будівництва в XVII столітті", видану у Відні 1920 р.

Аналізуючи рецензії наших авторів на цю роботу, О. Ясь відзначає, що П. Клименко у своїй рецензії, на противагу іншим позитивним відгукам, вказував на переоцінку В. Липинським значення "руської шляхти", що було обумовлено недооцінкою ролі інших соціальних верств та неправомірного ототождження окремих осіб чи груп шляхти з цілим шляхетським станом. П. В. Клименко зазначав, що з методологічного боку праця В. Липинського не є чисто науковою, бо в ній автор не систематизує, не аналізує і не творить історичних фактів на підставі численного джерельного надрукованого і не надрукованого матеріалу, використаного ним у роботі.

Діяльність Пилипа Васильовича на посаді завідувача відділу охорони пам'яток та голови Архівної комісії при Міністерстві народної освіти у м. Кам'янці у 1919 р. висвітлено О. Нестулею у монографічному дослідженні "Біля витоків державної системи охорони пам'яток в Україні (Доба Центральної Ради, гетьманщини, Директорії)". Називаючи Пилипа Васильовича талановитим істориком і археографом, блискучим лектором, дослідник віддає належне докладним зусиллям у збереженні національної історико-культурної спадщини⁷⁶. На жаль, автор подає неповну біографічну довідку вченого, обмежуючись лише кам'янецьким періодом життя.

Відомості про керівництво професором П. В. Клименком у 1919 р. Товариством охорони пам'ятників старовини знаходимо у статті С. Борисевича "Документи Держархіву Хмельницької області як джерело дослідження історії Державного Українського Університету у м. Кам'янці-Подільському"⁷⁷.

Впродовж останніх 10-ти років наполегливо працює над вивченням проблем розвитку українського архівознавства і становлення системи підготовки кадрів для архівних установ І.Матяш. Результатом її праці стали численні публікації⁷⁸ та, нарешті, вихід у 2000 р. монографічного дослідження "Архівна наука і освіта в Україні 1920-1930-х років"⁷⁹, яке стало помітною подією в українській історіографії. При підготовці монографії авторкою використано і вперше запроваджено до наукового вжитку

документальні матеріали центральних та обласних архівів України. У монографії висвітлено і належно поціновано внесок П. В. Клименка у розвиток архівної справи на Україні у 1920-1930-х рр., участь його у забезпеченні збереженості архівів.

Висвітлюючи заходи Директорії УНР щодо збереження документальних скарбів, дослідниця детально описує діяльність очолюваних П. В. Клименком Відділу охорони пам'яток старовини і мистецтва при Головному управлінні пам'яток старовини й мистецтва та архівних комісій - комісії, яка діяла при КПДДУ (створена у липні 1919 р.) і комісії для вироблення заходів охорони архівів (створена у серпні 1919 р.)⁸⁰.

Важливою акцією Архівної комісії для вироблення заходів охорони архівів, на думку І. Матяш, була підготовка на початку вересня 1919 р. проекту закону "Про охорону пам'яток старовини і мистецтва"⁸¹.

Багато місця у монографії відводиться часопису "Українська старовина", видання якого стало значним здобутком комісії. До складу редакції входив також П. В. Клименко. У першому числі вміщено програмну статтю вченого "Архівна справа на Україні", в якій, на думку дослідниці, автор "...зробив спробу не лише розібратися в проблемах та основних поняттях архівної справи, а й запропонував можливі шляхи їх вирішення, котрі багато в чому співпадали з положеннями проектів архівної реформи О. С. Грушевського і В. Л. Модзалевського"⁸².

І. Матяш констатує, що в складних умовах громадянської війни архівні установи, на які покладалося завдання "рятування архівних скарбів", не припиняли своєї діяльності, "...головною запорукою успіху якої була самовіддана праця "могутньої купки" співробітників: О. С. Грушевського, О. О. Грушевської, В. Л. Модзалевського, В. В. Міяковського, О. І. Барановича, Ю. О. Іванова-Меженка, Ю. Г. Оксмана, Т. Г. Фаранюк, Л. Ю. Биковського, П. В. Клименка"⁸³.

2001 р. побачили світ біографічні нариси І. Матяш про українських істориків-архівістів. У статті "Пилип Клименко: портрет історика-архівіста на тлі доби"⁸⁴, вчена характеризує життєвий та творчий шлях вченого більш розширено і зважено, ніж інші дослідники. Так, зокрема, більше уваги приділено арештам П. В. Клименка. У жовтні 1921 р. вченого арештували "за проведення контрреволюційної націоналістичної роботи" та 9 травня 1938 р. - за звинуваченням у приналежності до петлюрівської контрреволюційної організації та підозрою у проведенні терористичних актів⁸⁵. Оповідає також дослідниця про останні роки життя Пилипа Васильовича, сподівання вченого на те, що набуті ним знання, плід багатьох років життя - ґрунтовні праці, до написання яких докладено так багато зусиль, стануть у нагоді, про безвихідь та трагічний кінець.

2002 р. Українським науково-дослідним інститутом архівної справи та документознавства випущено посібник "Нариси історії архівної справи в Україні"⁸⁶, в якому на основі широкого кола історичних джерел висвітлено історію архівної справи в Україні від найдавніших часів до сьогодення.

У статті І. Матяш "Архіви та архівна справа в Україні 1917-1920-х рр." досліджено перші кроки становлення архівної системи в Україні. На початку 1919 р. науковою базою, завдяки якій стало можливим здійснювати заходи щодо рятування архівних скарбів, став відкритий ще за гетьманату Кам'янець-Подільський державний університет. 3 липня 1919 р. в університеті діяла архівна комісія на чолі з деканом історико-філологічного факультету, професором української історії П. Клименком⁸⁷. Дослідниця докладно розповідає про завдання комісії, розроблення нею закону про архівну справу та інструкцій архівним комісіям, створення мережі архівних установ, організацію архівних курсів⁸⁸.

Докладно описує також І. Матяш діяльність очолюваного П. В. Клименком Відділу охорони пам'яток старовини і мистецтва⁸⁹ та архівної комісії для підготовки інструкцій з охорони пам'яток старовини і мистецтва, створеної у серпні 1919 р. у складі МНО, до якої увійшов П. Клименко⁹⁰.

Архівна комісія на початку вересня 1919 р. підготувала проект закону "Про охорону пам'яток старовини і мистецтва", "...згідно з яким історично культурні (в тому числі

архівні) скарби українського народу підлягали під юрисдикцію держави, а ГУСМНК отримувало контроль над приватними, громадянськими і державними збірками⁹¹.

Відомості про період перебування П. В. Клименка під арештом знаходимо у монографії І. Матяш про Катерину Грушевську⁹². Торкаючись трагічних обставин життя К. М. Грушевської - її арешту, І. Матяш подає відомості, що під час допитів до її справи для надання "законності" "...долучались вирвані у таких же замордованих "шпіонів", "націоналістів" свідчення проти неї". Так зберігся у кримінальній справі К. Грушевської разом з іншими "документами" протокол очної ставки з П. В. Клименком, яка пройшла майже у повному мовчанні⁹³. Говорячи про "особливе ставлення до К. Грушевської, І. Матяш зазначає, що "... в списку учасників націоналістичної організації ім'я К. М. Грушевської значиться першим разом з В. А. Камінським, П. В. Клименком, А. З. Носовим, Н. Ю. Мірзою-Авак'янц, О. І. Поповим, Ф. Є. Петрунем, К. Ф. Штепою"⁹⁴.

Поціновано внесок П. В. Клименка у розвиток архівної справи в Україні періоду УНР під проводом Директорії, коли він очолював Комітет охорони пам'яток старовини і мистецтва у м. Кам'янці-Подільському та Архівну комісію, яка діяла у Державному Українському Університеті (м. Кам'янець-Подільський) у історико-архівних нарисах Г. В. Папакіна про видатного державного і громадського діяча, останнього гетьмана всієї України та військ козацьких Павла Скоропадського⁹⁵, у розвідках З. Сендика "Діяльність органів влади щодо охорони, обліку і концентрації архівних матеріалів (1917-1920 рр.)"⁹⁶, О. Алтухової "Наслідки політичних подій у становленні архівної справи на Кам'янецьчині (1920-1921 рр.)"⁹⁷, В. Ляхоцького "Огієнко та архівна справа України"⁹⁸, "Питання архівної справи, охорони пам'яток культури і мистецтва в діяльності І. Огієнка"⁹⁹.

Автори досліджень на підставі документів Державного архіву Хмельницької області, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України та Центрального державного історичного архіву України в м. Києві роблять висновки, що завдяки цим установам та зусиллям фахівців, які входили до їх складу, вдалося в складних умовах революційної доби запобігти втрат значної частини архівів, як приватних, так і державних, колекцій бібліотек, пам'яток мистецтва і старовини, встановити контроль над місцевою паперовою фабрикою, яка приймала папери в необмеженій кількості для вторинної переробки.

У нарисі київського історика О. Журби¹⁰⁰, який докладно досліджує історію і діяльність Київської археографічної комісії за період 1843-1921 рр., її внесок у розвиток української історіографії, вказується, що комісія надавала допомогу молодим ученим, серед яких були і такі "відомі в майбутньому історики, як В. О. Романовський, П. В. Клименко, літературознавець М. К. Гудзій"¹⁰¹.

Характеризуючи вміщену у третьому томі "Українського археографічного збірника" статтю "відомого українського історика П. В. Клименка", присвячену аналізу історично-статистичних джерел з історії України - "Компути та ревізії XVIII ст."¹⁰², О. Журба відмічає, що автор статті зробив цікаві спостереження щодо ролі праць Київської археографічної комісії як джерела вивчення її діяльності у різні періоди, а також відзначив, що важливою віхою в історії Комісії можна вважати 1863 р., коли її головним редактором став В. Б. Антонович. Завдяки йому, а також наступному головному редактору - М. Ф. Владимирському-Буданову, на думку автора, "істотно змінилася тематика публікацій", більше уваги приділялось соціально-економічній проблематиці, що вплинуло на збільшення історично-статистичних джерел у виданнях Комісії.

О. Журба зауважує, що автор статті ці позитивні зміни приписував лише особистій ініціативі головних редакторів Комісії, "... обминаючи ті глобальні суспільні процеси, які відбувалися на межі 1850-1860-х років і справили значний вплив на вибір нових шляхів діяльності головної археографічної установи України"¹⁰³.

Також П. В. Клименком, зазначає автор, зроблено докладний аналіз історично-статистичних публікацій АЮЗР (т. 1, ч. 6, 7, т. 2 ч. 4-7), в якому він закидав редакторам цих томів фрагментарність публікацій джерел та некритичне ставлення до останніх, тому

що, на його думку "...вони не з'ясовували достовірність, автентичність, порівняність історично-статистичних джерел".

Едиційний доробок Археографічної комісії ВУАН та Археографічної комісії ЦАУ, їх внесок у розв'язання проблем історії і теорії та методики археографічної науки висвітлено у першому випуску збірника "Едиційна археографія в Україні у XIX-XX ст.: Плани, проекти, програми видань"¹⁰⁴. Упорядники збірника серед провідних археографів, архівістів, істориків, які відіграли важливу роль у розв'язанні завдань української археографії та чий праці стали важливим внеском до українського джерелознавства, називають П. В. Клименка. У розділі "Плани, проекти, програми видань археографічних інституцій" подано перелік праць вченого, поставлених у видавничі плани комісій, з примітками про строки публікації¹⁰⁵.

Висвітлення діяльності П. В. Клименка як члена Археографічної комісії ВУАН знаходимо у дослідженні С. Кіржаєва¹⁰⁶.

На думку С. Кіржаєва, АК ВУАН на загальному тлі розвитку археографічної науки та практики в Україні 1920-х - поч. 1930-х рр. була провідною науковою інституцією, і важливу роль в розв'язанні поставлених завдань відігравали провідні археографи, архівісти, історики, зокрема, В. Щербина, О. Грушевський, С. Маслов, К. Лазаревська, П. Федоренко, П. Клименко, Й. Гермайзе, В. Романовський, М. Ткаченко та інші - учні М. Грушевського, Д. Багалія, М. Довнар-Запольського¹⁰⁷.

Значне місце відводить С. Кіржаєв діяльності АК ВУАН в галузі архівного будівництва. Крім свого основного завдання - виявлення, вивчення та публікацій писемних джерел, комісія ставила собі за мету забезпечувати науково-методичне керівництво дослідницькою та науково-методичною роботою архівів. Співробітники комісії, в т. ч. П. В. Клименко, здійснювали поїздки до Кам'янця-Подільського, Запоріжжя, на Чернігівщину, Катеринославщину, Полтавщину "...з метою ознайомитись зі станом зберігання та перспективами використання архівних матеріалів, намагалися через керівництво ВУАН звернути увагу місцевих органів влади на потребу поліпшити умови зберігання, уберегти документи від знищення"¹⁰⁸.

Серед праць інших археографів та істориків С. Кіржаєв подає детальний археографічний аналіз двох підготовлених до друку П. В. Клименком праць "Цехову книгу бондарів, стельмахів, колодіїв, столярів Кам'янця-Подільського від 1601 до 1803 рр." та розвідки "Компути та ревізії XVIII століття".

Аналізуючи "Цехову книгу...", автор називає її "видатною пам'яткою не лише з історії середньовічної цехової організації праці, а також культури на Україні"¹⁰⁹. На сьогодні ця публікація залишається єдиною, що документально відтворює цехове життя XVII ст.¹¹⁰. Серед недоліків, на думку дослідника, слід відзначити брак у передмові відомостей про походження джерела та його значення для вивчення соціально-економічних відносин у середньовічному місті, а також наукових коментарів.

Вагомим внеском у вивчення соціально-економічної історії України XVIII ст. називає дослідник джерелознавчу працю П. В. Клименка "Компути та ревізії XVIII століття" - першу частину запланованої капітальної праці про співвідношення місцевого населення і загальної людності, її територіального розташування (окремий розділ її під назвою "Місто і територія на Україні за Гетьманщини 1654-1754." надрукований раніше - 1926 р.)¹¹¹.

Детально аналізуючи зміст розвідки, С. Кіржаєв небезпідставно відмічає "важкий стиль викладу, своєрідну наукообразну мову автора", а також відсутність вказівок, де взято архівні документи, які подані наприкінці статті. Також, зауважує С. Кіржаєв, автором розвідки не були опрацьовані (через брак коштів у АК на відрядження) матеріали (ревізії, компути) московських та ленінградських архівосховищ, а також не всі матеріали в архівах Києва (Київський центральний історичний архів).

Інформацію про участь П. В. Клименка у роботі Археографічної комісії ЦАУ УСРР в 1929-1930-і роки містить дисертаційне дослідження Г. В. Папакіна, присвячене діяльності

та науковому доробку Археографічної комісії Центрального архівного управління УСРР за 1928-1934 рр.¹¹²

Найбільш плідним періодом в історії АК ЦАУ слід вважати, на думку автора, 1929-1930 рр., коли вона широко розгорнула свою діяльність. В той час до праці в ній були залучені такі відомі археографи, як Д. Багалій, В. Барвінський, В. Веретенников, М. Горбань, В. Камінський, П. Клименко, І. Кравченко, В. Романовський, П. Федоренко, М. Тищенко, О. Рябінін - Скляревський, багато інших істориків та архівістів¹¹³.

З огляду на те, що добір учених до комісії проводився з ідеологічним підходом. П. В. Клименко пройшов перевірку і був прийнятий до київської філії АК ЦАУ як "попутник" і "марксист"¹¹⁴.

Робота комісії того періоду також велась за п'ятирічним планом, що включало в себе складання договорів АК з упорядниками збірників. Папакін Г. В. констатує, що загальною практикою було затягування авторами виконання договорів. Чинниками, що стояли на заваді своєчасного подання робіт, було ускладнення передруків документів, на що скаржились Ф. Кольченко, П. Клименко, О. Мокрій, І. Кравченко¹¹⁵. П. Клименко та О. Мокрій скаржились також на труднощі подання польського тексту у збірнику "Інвентарна реформа на Україні", добірки матеріалу по кількох великих фондах поганої збереженості та впорядкованості¹¹⁶.

Не можна обійти увагою оцінку світогляду П. В. Клименка, яка зустрічається в літературі. Так, С. Кіржаєв, аналізуючи методологію досліджень співробітників АК ВУАН зазначає, що до кінця 1920-х рр. в Археографічній комісії "...офіційно не впроваджувалося панування будь-якої методологічної доктрини, хоча окремі члени і співробітники були прибічниками позитивізму (соціологічного напрямку) (М. Грушевський, деякі його учні) або марксизму (Й. Гермайзе, П. Клименко), але в більшості зовсім не проголошували своїх світоглядних поглядів і застосовували у праці принципи "об'єктивного висвітлення історії"¹¹⁷.

Розглядаючи приклад із публікацією збірки матеріалів з історії обривування людності на Україні у XVIII ст., підготовленою П. В. Клименком (збереглася лише передмова), С. Кіржаєв подає відомості, що збірка одержала негативну рецензію за "немарксистське" та "вulgаристичне" трактування окремих процесів соціально - економічного розвитку України¹¹⁸.

Г. Папакін, відмічаючи ідеологічний підхід керівників київської філії АК ЦАУ до пропозицій археографів про співпрацю, підкреслює, що АК надзвичайно обережно ставилася до пропозицій вчених, плани їх робіт прискіпливо розглядалися на засіданнях бюро комісії. П. Клименко характеризувався ними як "марксист": "...крім вже перевіреного нами попутника Клименка, нікого не прийнято і до роботи не допущено" - так писало керівництво філії до ЦАУ в перший рік існування комісії¹¹⁹.

Дослідниця Г. К. Швидько¹²⁰, на думку Кіржаєва С. М., проводить "традиційні для радянської історіографії 1950-1960-х років ідеологеми щодо буржуазно - націоналістичних поглядів академіків М. С. Грушевського та М. П. Василенка, неспроможності акад. Д. І. Багалія, проф. П. В. Клименка досягнути "марксистсько-ленінську ідеологію"¹²¹.

На нашу думку, найбільш слушним є зауваження Заруби В. М., що М. Є. Слабченко вважав себе і нову генерацію істориків, серед яких названо і П. В. Клименка, марксистами не в політично - ідеологічному, а в історіософічному значенні¹²².

Таким чином, у історіографії проблеми можна виокремити два блоки публікацій: а) загального характеру; б) спеціально присвячені життю та діяльності П. В. Клименка. Активізація уваги до постаті вченого припадає на період незалежності України, що зумовлено посиленням уваги до репресованих представників науки і культури. Однак комплексно творчий доробок П. В. Клименка не розглядався.

1. Полонська-Василенко Н. Д. Українська академія наук (нарис історії): У 2-х чч. - ч. I. - Мюнхен, 1955.
2. Там само. - С. 138.
3. Там само. - С. 143.
4. Там само. - С. 82.
5. Там само. - С. 126.
6. Там само. - С. 68.
7. Там само. - С. 81.
8. Там само. - Ч. II. - Мюнхен, 1958.
9. Там само. - С. 15.
10. Вона ж. Історія України: У 2 т., Мюнхен, 1972-1976 (репринтне відтворення) - т. I. - К., 1992. - 558 с.
11. Там само. - С. 25.
12. Там само. - С. 33.
13. Olexander Ohloblyn. Ukrainian Historiography. 1917 - 1956 // The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U. S. - New York, 1957. - Vol. V-VI.
14. Олександр Оглоблин. Українська історіографія. 1917-1956. - К., 2003. - 250 с.
15. Там само. - С. 24.
16. Там само. - С. 25.
17. Там само. - С. 64.
18. Він же. Студії з історії України. Статті і джерельні матеріяли / Ред. Любомир Винар. - Нью-Йорк; К.; Торонто, 1995. - 419 с.; Він же. Українська історіографія на Наддніпрянській Україні в 1920-1930-х роках // Укр. історик, том XL. - 2003. - № 1-5. - С. 99.
19. Крупницький Б. Українська історична наука під Советами (1920-1950). - Мюнхен, 1957. - С. 6-7.
20. Компан О. С., Суслопаров М. З. До 80-річчя з дня народження П. В. Клименка // УІЖ. - К., 1967. - № 6. - С. 135-139.
21. Особовий фонд П. В. Клименка поки що не пройшов ЕК і не має номера.
22. Там само. - С. 136.
23. Клименко П. Цехова книга бондарів, стельмахів, колодіїв, столярів міста Кам'янця-Подільського від 1601 до 1803 рр. - К., 1932.
24. Там само. - С. 139.
25. Там само. - С. 139.
26. Санцевич А. В., Сарбей В. Г. Історія // Історія Академії наук Української РСР: В 2-х кн. - Кн. 1. - К., 1967. - С. 322.
27. Дядиченко В. А., Лось Ф. С., Сарбей В. Г. Розвиток історичної науки в Українській РСР. - К.: Наук. думка, 1970. - 79 с.
28. Ковальський Н. П. Источники истории Украины (XVI - первая пол. XVII вв.): Учебн. пособие. - Ч. I: Анализ советских археографических публикаций. - Д., 1977. - С. 47-49.
29. Сторінки історії київського міського транспорту: Пам'ятка вечора 13 березня 1985 р., Музей історії Києва: Біобібліографія істориків Києва: Вип. I: Мірза-Авак'янц Наталія Юстівна (1887-1942); Клименко Пилип Васильович (1887-1955) / Упор. М. Суслопарів. - К., 1985. - 8 с.
30. Репресоване краєзнавство (20-30-і роки). - К., 1991. - 492 с.
31. Там само. - С. 11.
32. Там само. - С. 179.
33. Заруба М. Постаті. Студії з історії України. - Кн. 2. - Д., 1993. - 261 с.
34. Там само. - С. 46.
35. Там само. - С. 145-146.
36. Там само. - С. 150

37. Там само. - С. 200.
38. Сохань П. С., Ульяновський В. І., Кіржаєв С. М. М. С. Грушевський і Academia. Ідея, змагання, діяльність. - К., 1993. - 321 с.
39. Там само. - С. 73.
40. Там само. - С. 107.
41. Там само. - С. 158.
42. Енциклопедія українознавства. Словникова частина. - Л., 1994. - 1044 с.
43. Дивний І. Український історик Пилип Клименко (1887-1955): Документальний біографічний нарис // Наукові записки: Зб. праць молодих вчених та аспірантів. - Т. 1. - К., 1996. - С. 356-386.
44. Там само. - С. 378.
45. Компан О. С., Суслопаров М. З. До 80-річчя з дня народження П. В. Клименка // УІЖ. - К., 1967. - № 6. - С. 135-139.
46. Там само. - С. 381.
47. Михальченко С. Н. Киевская школа в российской историографии: В. Б. Антонович, В. М. Довнар-Запольський и их ученики. - М.; Брянск, 1997. - 228 с.
48. Там само. - С. 4.
49. Там само. - С. 159.
50. Там само. - С. 157.
51. Там само. - С. 158.
52. Юркова О. В. Діяльність Науково-дослідної кафедри історії України М. С. Грушевського (1924-1930 рр.). - К, 1999. - 433 с.
53. Там само. - С. 78-79.
54. Там само. - С. 86.
55. Там само. - С. 88.
56. Там само. - С. 236-237.
57. Там само. - С. 331, 339, 348, 350, 351, 354.
58. Там само. - С. 382 - 384
59. Там само. С. 291-292, 314.
60. Там само. - С. 57.
61. Там само. - С. 123.
62. Там само. - С. 67, 123-124.
63. Там само. - С. 151-152.
64. Там само. - С. 169.
65. Верба Ігор. Олександр Оглоблин: життя і праця в Україні. - К., 1999. - 383 с.
66. Там само. - С. 170.
67. Там само. - С. 188.
68. Верба І. В. Життя і творчість Н. Д. Полонської-Василенко (1884-1973). - К., 2000. - 339 с.
69. Там само. - С. 45.
70. Там само. - С. 105.
71. Там само. - С. 241.
72. Осягнення історії: Зб. наук. праць на пошану проф. М. П. Ковальського з нагоди 70-річчя. - Острог; Нью-Йорк, 1999. - С. 333-341.
73. Там само. - С. 335.
74. Там само. - С. 339.
75. Ясь О. Державницький напрям української історіографії та його інтелектуальна спадщина // Історіографічні дослідження в Україні. - Вип. 7. - К., 1999. - С. 287-313.
76. Нестуля Олексій. Біля витоків державної системи охорони пам'яток в Україні (Доба Центральної Ради, гетьманщини, Директорії). - К.; Полтава, 1994. - С. 208-215.
77. Борисевич С. Документи Держархіву Хмельницької області як джерело дослідження історії Державного Українського Університету у м. Кам'янці-

- Подільському // Духовна і наук.-пед. діяльність І. І. Огієнка (1882-1972) в контексті укр. нац. відродження: Наук. доп. другої Всеукр. наук.-теор. конф. (18-19 лют. 1997 р. - Кам'янець-Подільський, 1997. - С. 132.
78. Матяш І. Б. Основні проблеми архівного будівництва доби визвольних змагань // Архівна та бібліотечна справа доби визвольних змагань (1917-1921 рр.): Зб. наук. праць / Редкол.: В. С. Лозицький (відп. ред.) та ін. - К., 1998. - С. 24; Вона ж. Архіви та архівна справа в Україні 1917-1920-х рр. (у співавт. з Г. Папакіним) // Там само. - С. 350-352; Вона ж. Національна архівістика в добу української революції 1917-1921 рр. // Україна, українці, українознавство у ХХ ст. в джерелах і документах: Зб. наук. праць. У 2-х ч. - К., НВЦ "Наша культура і наука", 1999. - Ч. І. - С. 136-149; Вона ж. Модель організації архівної справи доби Центральної Ради і український державотворчий процес // Матеріали наук. конф. 20 берез. 1997 р.: (у 2-х ч.) / Відп. ред. В. А. Смолій. - Ч. 2. - К., 1997. - С. 285-291; Вона ж. Архівна справа в Україні 1917-1921 рр.: особи, події, здобутки // Пам'ятки. - 1998. - № 1. - С. 4-10. Вона ж. Українська архівна періодика 1920-1930-х рр.: Історія, бібліографія, бібліометрія. - К., 1999. - 480 с.
 79. Матяш І.Б. Архівна наука і освіта в Україні 1920-1930-х років. - К., 2000. - 591 с.
 80. Там само. - С. 94-95.
 81. Там само. - С. 98.
 82. Там само. - С. 99.
 83. Там само. - С. 109.
 84. Матяш І. Б. Особа в українській архівістиці: Біографічні нариси / Держкомітет архівів України; УДНДІАСД; Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. - К., 2001. - 228 с.
 85. Там само. - С. 67, 73.
 86. Нариси історії архівної справи в Україні / За заг. ред. І. Б. Матяш та К. І. Климової. - К.: Видавн. дім "КМ Академія", 2002. - 612 с.
 87. Там само. - С. 349.
 88. Там само. - С. 350.
 89. Там само. - С. 350.
 90. Там само. - С. 351.
 91. Там само. - С. 351.
 92. Матяш Ірина. "Зірка першої величини": Життєпис К. М. Грушевської. - К., 2002. - 229 с.
 93. Там само. - С. 203, 20.
 94. Там само. - С. 207.
 95. Папакін Г. В. Павло Скоропадський: патріот, державотворець, людина: Іст.-арх. нариси. - К., 2003, - С. 210-211.
 96. Архівна та бібліотечна справа доби визвольних змагань (1917-1921 рр.): Зб. наук. праць / Редкол.: В. С. Лозицький (відп. ред.) та ін. - К., 1998. - С. 24.
 97. Там само. - С. 66-68.
 98. Там само. - С. 201.
 99. Там само. - С. 53.
 100. Журба О. І. Київська археографічна комісія: 1843-1921: Нарис історії і діяльності. - К., 1993. - 185 с.
 101. Там само. - С. 113.
 102. Клименко П. В. Компюти та ревізії XVIII століття. // Український археографічний збірник. Вип. 3. - К., 1930.
 103. Там само. - С. 21.
 104. Едиційна археографія в Україні у XIX-XX ст.: Плани, проекти, програми видань. Вип. 1. - К., 1993. - 230 с.
 105. Там само. - С. 14, 22, 79, 83, 92, 96, 105, 106, 115-117, 124.

106. Кіржаєв С. М. Археографічна комісія ВУАН (1918-1934): внесок у розвиток археографії в Україні: Дис. ...канд. іст. наук. - К., 1994. - 250 с.
107. Там само. - С. 218.
108. Там само. - С. 72.
109. Там само. - С. 169.
110. Там само. - С. 171.
111. Клименко П. В. Місто і територія на Україні за Гетьманщини 1654-1754 // ЗІФВ ВУАН. - Кн. VII-VIII. - К., 1926. - С. 309-357.
112. Папакін Г. В. Археографічна комісія Центрального архівного управління УСРР: історія створення і науковий доробок (1928-1934): Дис. ...канд. іст. наук. - К., 1995. - 224 с.
113. Там само. - С. 172-173.
114. Там само. - С. 83.
115. Там само. - С. 139.
116. Там само. - С. 141.
117. Кіржаєв С. М. Археографічна комісія ВУАН (1918-1934): Внесок у розвиток археографії в Україні: Дис. ...канд. іст. наук. - К., 1994. - С. 89.
118. Там само. - С. 89.
119. Папакін Г. В. Археографічна комісія Центрального архівного управління УСРР: Історія створення і науковий доробок (1928-1934): Дис. ... канд. іст. наук. - К., 1995. - С. 83.
120. Швидько А. К. Этапы развития советской археографии на Украине и их особенности // Теоретико-методологические вопросы развития советской исторической науки: Межвузовский сб. научн. тр. - Д., 1987. - С. 42-51.
121. Кіржаєв С. М. Археографічна комісія ВУАН (1918-1934): внесок у розвиток археографії в Україні: Дис. ... канд. іст. наук. - К., 1994. - С. 17.
122. Заруба М. Постаті: Студії з історії України. - Кн. 2. - Д., 1993. - С. 150.

